

Beszélgetés Kalmár Jánossal, az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem (Eger) Történelemtudományi Intézetének professzorával¹

Kalmár János 1956-ban született Budapesten. Egyetemi tanulmányait az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán végezte német nyelv és irodalom, történelem, valamint művészettörténet szakon. 1979–1980-ban a franciaországi Nancy Egyetem Európai Központjában (*Centre Européen Universitaire*) civilizációtörténeti tanulmányokat (*Études des civilisations*) folytatott. 1983-ban szerzett bölcsészdoktori címet az ELTE-n, *Habsburg Károly főherceg és a katalán rendiség 1705–1711/13* című értekezésével. 1981-ben kezdte meg oktatói munkáját az ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Történeti Tanszékén. 1994 és 1997 között a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen is tanított megbízott előadóként. 2001-ben és 2017-ben a Bordeaux-3 (*Michel de Montaigne*) Egyetem, 2005-ben a Paris-I (*Panthéon-Sorbonne*) Egyetem Történeti Intézetének vendégtanára volt.

1995-ben védte meg kandidátusi értekezését III. (VI.) Károly neveltetéséről írt, német nyelvű disszertációjával (*Die Erziehung des Kaisers Karl VI.*). 2003 óta tanít az Eszterházy Károly egyetemen, 2013-tól főállású oktatóként. 2007-ben habilitált a Debreceni Egyetemen, habilitációs értekezését *Az 1708/09–1712/15. évi pozsonyi országgyűlés* címmel írta. 1998 és 2001 között Széchenyi Professzori Ösztöndíjban részesült, 2010 óta a Magyar 18. század-kutató Társaság elnöke.

Régóta foglalkozol III. Károly (1685–1740) neveltetésével, egyéniségével, spanyol kapcsolataival és a magyar rendekkel való viszonyával. Elsőként azt kérdezem Tőled, hogy miként találtad meg ezt a témát, miért érdekelt a 18. század első felében élt Habsburg uralkodó személyisége?

¹ Az interjú 2023 áprilisában készült.

Középiskolás korom óta érdekelt az abszolutizmus kora. Amikor egyetemista lettem, átlapoztam a tanrendet – akkor még minden szemeszterre nyomtatott tanrendet adtak ki –, és rábukkantam H. Balázs Éva (1915–2006) ilyen témájú szemináriumára. Viszont még csak elsőéves voltam, és abban az időben kronológiailag kötött volt a curriculum, vagyis időrendben kellett haladni a tanulmányokkal. Ennek ellenére, lelkesedésemet látva, befogadott, és mivel német szakosként jól beszéltem ezt a nyelvet, azt a feladatot adta nekem, hogy dolgozzam fel Golo Mann *Wallenstein* című német nyelvű, több mint ezer oldalas kötetét.² Az elvégzett munka elnyerte tetszését, ezért megíratta velem recenzióként, amelyet megjelentetett a *Századokban*.³ Ez volt az első publikációm. Jóval később, már docens koromban, ezt a kötetet, amely saját példánya volt, visszaemlékezve megismerkedésünk körülményeire, dedikációjával ellátva nekem ajándékozta. Kora újkori egyetemes történeti tárgyú szemináriuma a 18. századra összpontosított, közelebről a Habsburg Monarchia egyes területeit dolgoztatta fel, főként a felvilágosult abszolutizmus korában. Így már egyetemi tanulmányaim kezdetétől fogva tudatosult bennem, hogy a Habsburg Monarchia nemcsak egy történetföldrajzi képződmény, hanem egymással szellemi, politikai, gazdasági és dinasztikus kapcsolatban álló államok összessége. Később, még mindig egyetemistaként, az 1978-as Thököly-emlékvéhez közeledve, szintén H. Balázs Éva ajánlására bekapcsolódhattam a neves Thököly-kutató – és ugyancsak egykori H. Balázs-tanítvány – Benczédi László (1929–1986) által szervezett és a Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt megjelentetni tervezett, de azóta sem publikált *Archivum Thökölyanum* forráskiadási munkálataiba.⁴ Ennek során ismerkedtem meg „testközelből” a levéltári kutatómunkával, és olvastam el a 17. század második felére vonatkozó szakirodalmat is. Így adódott a részben H. Balázs Éva által is sugallt és támogatott téma, az 1685-ben született és 1740-ben meghalt III. Károly uralkodása, aki akkoriban kevésbé kutatott Habsburg uralkodónak számított. Az osztrák történetírás is csak az elmúlt években kezdett valamivel intenzívebben foglalkozni azzal a széleskörű reformfolyamattal, amely a nevéhez kötődik.⁵ Kutatásaim eleinte Károly spanyolországi, szorosabban véve katalóniai kormányzására összpontosítottak, mert az ott töltött bő hat év volt uralkodásának kezdeti időszaka. Az ehhez szükséges nyelvismeret megszerzéséhez Faluba Kálmántól, az ELTE Spanyol Tanszékének katalán nyelvvél is foglalkozó tanárától kaptam messzemenő szakmai segítséget.

² Mann, Golo: *Wallenstein. Sein Leben erzählt von Golo Mann*. Frankfurt am Main, 1971.

³ *Századok* 112. (1978:2), 366–368.

⁴ Kalmár János: Thököly önálló diplomáciájának kezdetei, 1678–1679. In: Benczédi László (szerk.): *A Thököly-felkelés és kora*. Budapest, 1983. 155–162.

⁵ Seitschek, Stefan – Hutterer, Herbert – Theimer, Gerald: *300 Jahre Karl VI., 1711–1740. Spuren der Herrschaft des „letzten“ Habsburgers*. Begleitband der Ausstellung des Österreichischen Staatsarchivs. Wien, 2011.

Nemcsak katalánul tanulhattam tőle, hanem a közbenjárására nyertem el egyetemi tanulmányaim végén a Katalán Tudományos Akadémia/Intézet⁶ egy hónapos barcelonai nyári ösztöndíját. A nyári meleg miatt a nyelvórák csak a délutáni szieszta után, 16–17 órákor kezdődtek, és amíg anyagilag jobb helyzetben lévő nyugat-európai csoporttársaim napközben a tengerparton sütkéreztek, egyetlen kelet-európai diákként a levéltárakat és a könyvtárakat bújtam, és az ösztöndíjas tartózkodás végeztével jelentős mennyiségű katalán történeti szakirodalommal, továbbá az Aragón Korona Levéltárában, illetve a Barcelonai Városi Levéltárban gyűjtött források másolatával tértem haza. A következő tanévet Franciaországban tölthettem, ahol egyrészt a párizsi Katalán Kulturális Intézetben⁷ és a Francia Nemzeti Könyvtárban⁸ olvashattam a témába vágó munkákat, másrészt a francia Külügyminisztériumi Levéltár⁹ – amelynek akkor még a Francia Külügyminisztérium Quai d’Orsay-n lévő központi épülete adott otthont – anyagában találtam kimeríthetetlen mennyiségű forrásanyagot az engem érdeklő spanyol örökösödési háborúra (1701–1713/14) vonatkozóan.

Bizonyára egyébként is fontos állomás volt a pályád szempontjából a Franciaországban diákként eltöltött egy év. Milyen tapasztalatokat, szakmai kapcsolatokat gyűjtöttél ez idő alatt?

Hivatalosan a Nancy Egyetem ösztöndíjasa voltam, de valójában hetente több napot töltöttem Párizsban, annak köszönhetően, hogy ottani családi ismerőseinknél ingyen lakhattam. Ráadásul édesapám MÁV-járműjavítóban dolgozott, ezért Nyugat-Európában féláron utazhattam vasúton. Ez a két körülmény tette lehetővé rendszeres párizsi tartózkodásaimat. Ott, a Sorbonne-on Albert Soboul (1914–1982) doktori óráit hallgattam, aki a Nagy Francia Forradalom elismert történésze volt, és baloldali értelmiségiként jó magyarországi kapcsolatokkal rendelkezett. Vele – szintén H. Balázs Évának köszönhetően – már korábban megismerkedtem, a Mátrafüreden rendezett felvilágosodás-konferenciasorozat¹⁰ keretében. Az ő segítségével ismertem meg Pierre Vilar (1906–1993) nemzetközi hírű francia hispanistát, aki 1962-ben, három kötetben publikálta a kora újkori katalán gazdaságtörténet és a nemzeti sajátosságok kapcsolatát feldolgozó disszertációját.¹¹ Soboul doktori óráit, amelyet szokatlan időben, szombatonként délután három

⁶ Institut d’Estudis Catalans

⁷ Ma: Institut Ramon Lull

⁸ Bibliothèque Nationale de France

⁹ Archives du Ministère des Affaires Étrangères

¹⁰ Colloques sur les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale

¹¹ Vilar, Pierre: La Catalogne dans l’Espagne moderne. Recherches sur les fondements économiques des structures nationales. Paris, 1962.

órától tartott, a hosszabb-rövidebb ideig éppen Párizsban tartózkodó, a világ minden tájáról érkezett történészek is felkeresték; egyszer például Kosáry Domokossal (1913–2007) találkoztam ott. De ugyancsak ekkor nyílt lehetőségem arra is, hogy időnként belátogathassak Pierre Chaunu (1923–2009) vagy – művészettörténet szakosként – André Chastel (1912–1990), a világhírű francia művészettörténész néhány előadására. Edna H. Lemay (1928–2006), a francia forradalom Alkotmányozó Nemzetgyűlése lexikonjának összeállítója¹² pedig – a külügyminisztériumi levéltárban történt megismerkedésünk nyomán – beprotezsált az EHESS/Maison des Sciences de l’Homme-ban¹³ Fernand Braudelhez (1902–1985),¹⁴ aki meghívott a szemináriumára, amely voltaképpen neves szakemberekkel folytatott kerekasztal-beszélgetés volt. Braudel professzor egy párizsi ösztöndíjat is felajánlott nekem, amelyet azonban, tekintettel a Nancy Egyetemmel fennálló jogviszonyomra, nem fogadhattam el. (Az ezt megköszönő levelemre egyébként Czoch Gábor kollégám nemrég rábukkant Braudel hagyatékában.)

III. Károly tevékenységének kutatása kapcsán nemcsak az uralkodó személye fontos, hanem a magyar rendekkel fennálló viszonya is. Ebben a kontextusban pedig megkerülhetetlen a Rákóczi-szabadságharc és az azt lezáró szatmári megegyezés kérdése. Te erre a témára vonatkozóan is végeztél kutatásokat. Ezért érdekel, hogy miként találtad meg ezt a témát, és hogy miként értékeled a szabadságharcot, valamint az azt lezáró békét. Kérdezem azért is, mert hosszú ideig egy tanszéken dolgoztál R. Várkonyi Ágnes akadémikussal, a téma egyik legjelentősebb kutatójával, aki igen határozott álláspontot képviselt a Rákóczi-féle mozgalmat illetően.

R. Várkonyi Ágnes (1928–2014) az MTA Történettudományi Intézetéből 1985-ben került az ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke élére, ahol én már négy éve tanítottam. Még diákkoromból ismert, mert gyakran megfordultam akkoriban Benczédi Lászlónál a Történettudományi Intézet kora újkori osztályán, ahol szinte mindig volt hozzám néhány kedves, biztató szava. Mivel nem szeretnék aránytévésztlő lenni, hadd jegyezzem meg: R. Várkonyi Ágnes professzor asszony tág érdeklődési körű, felkészült, az újdonságok iránt fogékony, tiszteletre méltó szorgalmú és munkabírású kutató volt, aki emellett nagyon komolyan vette a tanári munkát. Érdekes órákat tartott és a szakmai lelkesedését át tudta ültetni a hallgatóiba is. Kezdetben igen jó kapcsolatban voltunk. Úgy emlékszem, hogy a Rákóczi-szabadságharc megítéléséről alkotott

¹² Lemay, Edna Hindie (éd.): Dictionnaire des Constituants 1789–1791, I–II. Paris, 1991.

¹³ École des hautes études en sciences sociales – az ún. Annales-iskola központja.

¹⁴ L. Kalmár János: Braudel és a magyar történetírás. In: Pap József – Verók Attila (szerk.): Akit Clio elbűvölt. In honorem Romsics Ignác. Eger, 2021. 149–159.

véleménykülönbségünk egy, a témára vonatkozó műhelykonferencia szervezése és az általam ott előadottak kapcsán került felszínre. E nézetkülönbség, kissé leegyszerűsítve, abban gyökerezik, hogy R. Várkonyi Ágnes Rákóczi valamennyi lépését helyesnek ítélve, minden vonatkozásban reálpolitikusnak tartotta. A fejedelem törekvéseit rávetítette az egész mozgalomra és résztvevőire, a Rákóczi-szabadságharcot szinte Rákóczi szabadságharcával azonosítva.¹⁵ Tőle eltérően, én ezt a kérdést – egyébként nem egyedül, hanem például az e témával mélyrehatóan foglalkozó Kovács Ágneshez vagy a néhai Bánkúti Imréhez hasonlóan – némileg másképp látom: nem megkérdőjelezve természetesen a fejedelem roppant műveltségét és erkölcsi nagyságát, mégis úgy gondolom, hogy időként bizony cserbenhagyta a reálpolitikusi vénája, nem beszélve arról, hogy – életútjából következően – a magyarországi viszonyokat több vonatkozásban nem ismerhette elég alaposan, ezért sokszor a környezetében lévők nem mindig elfogulatlan interpretációjára hagyatkozott. Érthetően, hiszen, mint ismeretes, nem Magyarországon nevelkedett. Ezenfelül – ahogy ezt már Szekfű Gyula is megfogalmazta *A száműzött Rákóczi* című munkájában¹⁶ – erdélyi fejedelmek leszármazottjaként egyfajta küldetéstudat jellemezte, kiválasztottnak érezte magát, ami arra sarkallta, hogy legalább a fejedelmi széket minden körülmények között megtartsa. Ez a rastatti béketárgyalások (1713–14) előkészítése során vált nyilvánvalóvá, amikor, immár a franciaországi emigrációja idején, megpróbálta olyan irányba befolyásolni XIV. Lajost, hogy Erdély státuszát foglalja bele a békébe. Ennek a kérdésnek a forrásanyagát egyébként magam is kutattam a francia külügyminisztériumi levéltárban.¹⁷ Ezek mellett Rákóczi nem számolt azzal, hogy míg az előző két évszázad Habsburg-ellenes küzdelmeiben Thököly, valamint a korábbi erdélyi fejedelmek támaszkodhattak az Oszmán Birodalom segítségére, ő már nem számíthatott erre. És nem vette észre, hogy a spanyol örökösödési háború során, amely egyébként számára igen kedvezően kezdődött, az európai hatalmak eszközként használják a hadiesemények pillanatnyi alakulása szerint változó céljaik eléréséhez. Amíg a törökök száz éven át mozgósítható támaszt jelentettek a Habsburgokkal szembeni ellenzéknek, addig az örökösödési háborúban résztvevő hatalmak, a hadihelyzet változásának függvényében, időről időre változtatták külpolitikai törekvéseiket.

¹⁵ L. többek között: R. Várkonyi Ágnes: *Két pogány közt. A Rákóczi-szabadságharc története*. Budapest, 1968; R. Várkonyi Ágnes: *A fejedelem gyermekkora, 1676–1688*. Budapest, 1989; R. Várkonyi Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc, 1676–1735*. Vaja, 2004.

¹⁶ Szekfű Gyula: *A száműzött Rákóczi*. Budapest, 1913.

¹⁷ Kalmár, János: *La question de la Transylvanie au cours des traités de Rastatt (1713–14)*. In: Kalmár János (szerk.): *Európai szemmel. Tanulmányok Köpeczi Béla tiszteletére*. Budapest 2007, 61–66.

Ezek után adódik a kérdés, hogy mi a helyzet a szatmári béke vagy megegyezés megítélésével? Ezzel kapcsolatban is megfogalmaztad a véleményedet, legmarkánsabb formában a Századok folyóiratnak a békekötés háromszázadik évfordulójára megjelent tematikus számában közölt tanulmányodban.¹⁸

A szatmári megegyezésről alapjában két, egymástól markánsan különböző megítélés létezik. Az egyiket R. Várkonyi Ágnes fogalmazta meg, többek között a „tízkötetes” *Magyarország története* vonatkozó részében.¹⁹ A másik Bánkúti Imre (1927–2009) szintén ismert munkája, amelynek megállapításait nagyrészt magam is osztom.²⁰ R. Várkonyi Ágnes szerint a szatmári megállapodás, véget vetve a kuruc államban rejlő lehetőségek kibontakozásának, egy ígéretes fejlődés útját vágta el, amelynek szerinte 1848-ig nyúló hatásai voltak. Ez az értékelés azonban szerintem nem fordít kellő figyelmet az események pontos kronológiájára. Egyrészt arra, hogy a teljes kuruc vezérkar, Károlyi Sándort leszámítva, már a szatmári egyezmény aláírása előtt külföldön tartózkodott, ezért akkor a kuruc állam gyakorlatilag már nem is igen létezett. Ráadásul addigra a felkelők által ellenőrzött terület is az ország kis részére szorult vissza. Másrészt a megállapodás megkötésében Pálffy János tábornagnak óriási szerepe volt, aki császári fővezérként, folyamatosan közvetítve a kurucok és Bécs között, lényegében hagyta, hogy nagyrészt Károlyi Sándor, azaz a kuruc főparancsnok diktálja a feltételeket. A közvetítés és alkudozás I. József 1711. április 17-én bekövetkezett váratlan haláláig tartott. Ezután, a hirtelen megváltozott bel- és külpolitikai körülmények hatására, gyorsan tető alá kellett hozni a megállapodást. És még egy szempont a Rákóczi-szabadságharc megítéléséhez, amelyet a történetírásunk általában nemigen szokott figyelembe venni: ez valójában polgárháború is volt, a mozgalom táborán belül is komoly társadalmi feszültségekkel. A jobbágyok felszabadítására tett fejedelmi ígéret ugyanis ellentétben állt a kuruc oldalon harcoló birtokos nemesség érdekeivel. Az ebből adódó ellentét komolyságát leginkább az ónodi kuruc országos gyűlés (1707) eseményei bizonyították, ahol az ellenzék hangadóit egyszerűen lekasabolták. A fenti okok miatt Rákóczi állama hosszú távon aligha lett volna fenntartható, így a szatmári megállapodás az adott helyzetben a legjobb megoldást jelentette. Ráadásul – bár ez csak utóbb vált nyilvánvalóvá – a Rákóczi-szabadságharcból hosszabb távon a bécsi udvar is tanult: belátta, hogy ha nyugalmat akar

¹⁸ Kalmár János: Szatmár, 1711. Vég, folytonosság, kezdet. *Századok* 146 (2012:4), 875–886. L. továbbá: R. Várkonyi Ágnes: Végig nem vitt viták. A szatmári béke a történetírásban. *Századok* 146. (2012:4), 763–797.

¹⁹ R. Várkonyi Ágnes: „Ad pacem universalem” vagy „fegyver által való meggyőzetés”. In: Ember Győző – Heckenast Gusztáv: *Magyarország története 1686–1790*. Budapest, 1989. (Magyarország története tíz kötetben 1.), 231–252.

²⁰ Bánkúti Imre: *A szatmári béke*. Budapest, 1981.

Magyarországon, akkor az itteni rendiséggel szemben gyökeresen más módszereket kell alkalmaznia, mint I. Lipót idején. Az akkori erőszakos politikai és felekezeti intézkedések ugyanis folyamatosan táplálták az ellenzékiesség parazsát.

*Vagyis Te is azon az állásponton vagy, mint Szijártó István, aki a szabadságharcot végeredményben sikeresnek értékeli?*²¹

Azt azért nem állítanám, hogy maga a szabadságharc különösebben sikeres lett volna, de hogy a vele járó sok áldozat nem volt egész haszontalan, az szerintem is kétségtelen. Nem az lett persze az eredménye, amit Rákóczi várt tőle (tudniillik a teljes vagy akár csak részleges függetlenség), de a megegyezést egy korábban addig soha nem tapasztalt, hosszú békés időszak követte, amikor az ország határain belül nemcsak hogy nem volt semmiféle fegyveres konfliktus, de mintegy hetven éven át még komolyabb politikai konfrontációra sem került sor. Ebben pedig komoly szerepe van a szatmári megegyezésnek. Ez ismét olyan tény, amelynek nem szoktunk kellő jelentőséget tulajdonítani.

*A szatmári megegyezést követően nagy horderejű reformfolyamat kezdődött, amely megkísérelte felzárkóztatni a Magyar Királyságot a Habsburg Monarchia többi államához az oszmán hódoltság bő százötven évét követően. Ez főként az 1720-as és 1730-as években történt, de reformtervezetek már a Rákóczi-szabadságharcot megelőzően is készültek. Az egyik legfontosabb ezek közül a Kollonich Lipót nevéhez kötődő Einrichtungswerk, amelynek kiadását Varga J. Jánossal együtt vállaltad.*²² *Miben látod magának a reformtervezetnek, illetve a forráspublikációnak a jelentőségét?*

A reformtervezet jelentőségével történészeink régóta tisztában voltak, már Baranyai Béla (1882–1945) pécsi kötődésű jogtörténész is tervezte a megjelentetését, igen komoly munkát fektetve a szakmai előkészítésébe. A Magyar Történelmi Társulat kiváló kiadványsorozatában publikálta volna, de erre valószínűleg a második világháború miatt nem került sor. A forrás közzétételével az 1980-as években Benczédi Lászlót, az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársát bízták meg, aki megtisztelő módon engem is bevont ebbe a munkába. Kevéssel utóbb bekövetkezett halála után az akkoriban az Intézetbe került Varga J. János „örökölte meg” a feladatot. Így történt, hogy végül ő írta meg a bevezető tanulmányt,

²¹ Szijártó M., István: The Rákóczi Revolt as a Successful Rebellion. In: Péter, László – Rády, Martyn (eds.): Resistance, Rebellion and Revolution in Hungary and Central Europe: Commemorating 1956. London, 2008. 67–76.

²² Kalmár, János – Varga J., János (Hrsg.): Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn, 1688–1690. Stuttgart, 2010. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, 39).

magam pedig a szövegkiadást gondoztam és a nyelvi meg a szakmai jegyzeteket készítettem el. A forrás jelentősége abban áll, hogy a bécsi udvar Buda visszafoglalása (1686) után szinte azonnal megkezdte a török alól felszabaduló területek újjászervezésének megtervezését katonai, gazdasági, politikai, jogi és egyházi vonatkozásban. A Kollonich-féle *Einrichtungswerk* is ezt az öt témakört öleli fel. Ezt a reformtervezetet a magyar történészek közül korábban is sokan minősítették, de a teljes szövegét csak igen kevesen olvasták, részben mert nem volt kiadva, részben, mert eredeti tisztázati példánya nem maradt fenn. Bár a szakmai megítélése többnyire elég negatív, más elaborátumokkal összehasonlítva azonban kifejezetten mérsékeltnek mondható, annak ellenére, hogy a hagyományos – de a maga idején is korszerűtlen – rendi szemlélethez képest erősen központosító törekvések jellemzik. A magyar rendek többsége ugyanis – ezt némely főnemesünk által vagy megbízásából készített, az *Einrichtungswerk*hez képest jóval kevésbé részletes és kidolgozott tervezetből is látni –, mintegy Csipkerózsika-álomból ébredve, lényegében mindent ott és úgy akart folytatni, ahol és ahogy a százötven éves török uralom kezdetén megszakadt. Azokat a viszonyokat és körülményeket akarták visszaállítani, amelyek az országot 1541 előtt jellemezték, nem véve figyelembe, hogy az eltelt hosszú idő alatt Európa-szerte és idehaza is sokat változott a világ. Nem csoda, hogy a Habsburg Monarchia egészét az oszmán uralom következtében lepusztult állapotban lévő Magyarországgal együtt a fejlettebb országokhoz felzárkóztatni igyekvő bécsi kormányzat nem azonosulhatott ezzel a szemlélettel. A nemesi adómentesség vagy a Werbőczy *Hármaskönyvének* szellemében feltámasztani kívánt igazságszolgáltatási gyakorlat az uralkodó és környezete számára ezért volt elfogadhatatlan. Ugyanakkor az *Einrichtungswerk*nél sokkal radikálisabb tervezetek is születtek. A magyar rendiségtől merőben eltérő körülmények között szocializálódott, de a visszafoglaló háborúk során Magyarországon hosszabb ideig szolgálatot teljesítő itáliai katonatisztek például elképedve szembesültek az itteni állapotokkal. Egy példát említve: miután Raimondo Montecuccoli két pozsonyi országgyűlésen is megfordult, arra a meggyőződésre jutott, hogy gyökeresen át kellene alakítani a magyarországi viszonyokat.²³ Hozzá képest Kollonich Lipót, magyar főrendként és főpapként minden centralizációs törekvése ellenére, a működőképesség fenntarthatóságáig kiállt a magyar rendi hagyományok mellett. Még felekezeti tekintetben is hajlott bizonyos kompromisszumokra.

Ez a reformhullám tört meg a Rákóczi-szabadságharc következtében, és éledt fel a szatmári megegyezést követően. Ennek a folyamatnak is Károlyi Sándor volt az

²³ Kalmár János: Raimondo Montecuccoli Magyarországgal kapcsolatos politikai nézetei. In: Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota (szerk.): Várostromok és Közép-Európa Zrínyi Miklós (1620–1664) korában. Eger, 2017. 163–179.

egyik kulcsszereplője. Az ő történelmi megítélésével is foglalkoztál.²⁴ Arra kérlek, hogy foglalj össze: miként ítéled meg az ő történelmi szerepét?

Voltaképpen ez is összefügg III. Károllyal, mert érdekelt, hogy az uralkodó spanyolországi tapasztalatai hogyan érvényesültek a magyarországi viszonyok között.²⁵ Az 1708–1715. évi országgyűlés által kiküldött reformbizottságokban fontos szerepet kapott Károlyi. Szatmár utáni ténykedésének vizsgálata érdekében egy időben rendszeresen jártam a Károlyi-levéltárba, amely akkor még a Szentkirályi utcában volt, és hetente csupán egyetlen napon volt nyitva. Bécsben pedig a Csáky Imréhez kapcsolódó levéltári anyagot kutattam,²⁶ mivel ő volt az országgyűlés által felállított reformbizottság elnöke. Csáky elnöksége azonban többé-kevésbé formális volt, a reformok kidolgozásában Károlynak jutott a főszerep. Már Kovács Ágnes is felhívta erre a figyelmet Károlyi Sándorról írt monográfiájában,²⁷ és Szekfű Gyula is foglalkozott a kérdéssel akadémiai székfoglaló előadásában, amelynek keretében egy tervezett, de meg nem valósult monográfiája főbb téziseit ismertette.²⁸ Károlyi elsősorban katonai és gazdasági kérdésekkel foglalkozott, és kiváló realpolitikós volt. Iskolázottsága azonban messze nem volt olyan sokrétű, mint több főnemes társáé, például Pálffy Jánosé, aki többek között Padovában is tanult. A társasági életben pedig kifejezetten hátrányt jelentett számára, hogy nem beszélt az udvarban használatos élő nyelveket: a németet, a franciát és az olaszt. Hatalmas birtokain ugyanakkor számos előremutató kezdeményezéssel próbálkozott, a gazdasági korszerűsítés egyik motorja volt. Ugyanúgy, ahogy Savoyai Eugén herceg utasítására szárnysegédje, Claude Florimond Mercy gróf is, aki komoly gazdasági tervet dolgozott ki a Temesi Bánság modernizációja érdekében, a betelepítésekre, a folyószabályozásokra és a monokulturális gazdálkodásra egyaránt kiterjedően,²⁹ amelyhez aztán a Fiumével és Trieszttel létesítendő szárazföldi

24 Kalmár János: Károlyi Sándor „árulása” (A bűnbakkeresés összefüggései). In: Czigány István – Kincses Katalin Mária (szerk.): Az újrakezdet esélye. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc befejezésének 300. évfordulója alkalmából. Budapest, 2012. 101–115.

25 Kalmár János: III. Károly és Magyarország 1711-ben. Levéltári Szemle 39 (1989:4), 44–50; Kalmár, János: Expériences catalanes de l'empereur Charles VI. In: Mason, Haydn Trevor (ed.): Transactions of the Seventh International Congress on the Enlightenment. Vol. III. Oxford, 1989. 1724–1728.

26 A Csáky család szepesmindszenti levéltárának iratanyaga az Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchivban található letétben.

27 Kovács Ágnes: Károlyi Sándor. Budapest, 1988. (Magyar História/Életrajzok).

28 Szekfű Gyula: Károlyi és Bercsényi a szatmári béke előtt. Közli: Czigány István: Egy kiadatlan akadémiai székfoglaló. Hadtörténelmi Közlemények 103. (1990:3), 140–149.

29 Kalmár János: A Kollonich-féle 'Einrichtungswerk' és a bánsági berendezkedés. Századok 125. (1991:5), 489–499.

és vízi összeköttetés megteremtésre vonatkozó törekvések is társultak.³⁰ Ez utóbbi egyébként egybevág azzal a kissé illuzórikus tervvel, amelyre a francia külügyminisztérium levéltárában bukkantam még a pályám elején, és amely a spanyol örökösödési háború után a Habsburg Monarchia kereskedelmi összeköttetésének kiépítését vázolja fel a Földközi- és a Fekete-tengerrel, részben a dunai és más folyók hajózási útvonala fejlesztésének segítségével.³¹

Kutatási témáid kapcsán megkerülhetetlenek a bécsi levéltári források. Ezért most arra kérlek, hogy beszélj arról: hogyan kezdődtek bécsi kutatásaid, és ott milyen kapcsolatrendszerre támaszkodhattál? Másrészt pedig arról, hogyan jelenik meg ez az említett reformfolyamat a bécsi központi iratanyagban?

A második kérdéssel kezdve, hangsúlyozni kell, hogy a spanyol örökösödési háborút követően súlyponteltolódás ment végbe a Habsburg Monarchián belül. A Habsburgok a 18. század elején visszaszorultak Nyugat-Európában, emiatt felértékelődtek a közép- és délkelet-európai területeik.³² E gondolat megfogalmazását Savoyai Eugénhez is szokás kötni, bár ennek konkrét bizonyítékáról nem tudok. Ezekhez társult az itáliai tartományaik iránti érdekeltségük: Lombardia, majd Toszkána, az utóbbi Lotaringiai Ferenc Istvánhoz kapcsolódóan. Magyarországtól ebben az összefüggésben azt várták, hogy korszerűsödjék a gazdasága, főként a mezőgazdasága, mivel az iparhoz hiányzott itt a szakembergárda. Ezt a Károlyi-birtokokon létesített manufaktúrák kudarca is bizonyította. Bécs emellett Magyarországnak a korábinál sokkal szorosabb politikai integrációját is végre akarta hajtani, ebben azonban III. Károly uralkodásának idején, illetve Mária Terézia uralkodásának első felében még egyfajta visszafogottság volt tapasztalható. A magyar rendekkel szembeni politika radikális fordulata majd csak Wenzel Anton Kaunitz kancellársága idején, az 1760-as években következik be. Az ezt megelőző mértéktartást

³⁰ János Kalmár: Möglichkeiten und Grenzen der wirtschaftlichen Entwicklung Ungarns im 18. Jahrhundert (bis 1790). In: Heppner, Harald (Hrsg.): Prosperität und Repräsentation. Facetten des Aufschwunges im Donau-Karpatenraum (1718-1914). Berlin – Boston, 2022. (Danubiana Carpathica, Bd. 12 [59]), 63–80.

³¹ Kalmár, János: Seehandelspläne über Triest aus der Regierungszeit Karls VI. In: H. Balázs, Éva (dir.): Sous le signe des Lumières. Articles rédigés à l'occasion du VIIe Congrès International des Lumières. Budapest 1987, 27-44.

³² Kalmár, János: Die Folgen des Utrechter und des Passarowitzer Friedens für die außenpolitische Orientierung der Habsburgermonarchie zur Zeit Karls VI. In: Oross, András (Hrsg.): Neuaufbau im Donaunraum nach der Türkenzeit. Tagungsband der internationalen Konferenz anlässlich des 300-jährigen Jubiläums des Friedens von Passarowitz. Wien, 2021. 25–38. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien, Bd. 19.)

már nyomban Szatmár után is érzékelt lehetett: a hűségeskü letétele után visszatérhettek a kuruc emigránsok, akiknek az elkobzott birtokait is visszaadták, és III. Károly 1712. évi koronázásakor is ügyeltek arra, hogy az aransarkantyús vitézek közé ne kerüljenek olyanok, akik bármelyik oldalon katonai érdemeket szereztek a szabadságharcban, hanem hivatalnokokat tüntettek ki helyettük. De a két *Carolina Resolutio* (1731, 1734) kiadása is ezt a visszafogottságot tanúsította, hiszen jóval több engedményt tettek az evangélikus és a református felekezetnek, mint amennyit a hazai katolicizmus prominensei szerettek volna. Végül a nádor elnökletével működő Magyar Királyi Helytartótanács felállításának is ezt a kompromisszumos politikát szolgálta, amely a növekvő számú ügyosztályaival működési teret adott a hivatalviselő magyar nemességnek, miközben szakmai tapasztalatot is biztosított számára. Korábbi mellőzöttségét ugyanis jórészt a szakértelem hiánya okozta.

Ami pedig a kérdésed első felét illeti: Az osztrák tudományos kapcsolatrendszert tekintve először Grete Klingenstein személyét kell kiemelnem, akit szintén H. Balázs Éva révén ismerhettem meg. Ez is a már említett mátrafüredi konferenciákhoz kötődik és a kapcsolat máig is tart. Szintén régi keletű, jó kollegiális viszony fűz Harald Heppner emeritus grazi professzorhoz, amely 1987-re, az akkor Budapesten rendezett felvilágosodáskori világkongresszusra nyúlik vissza. Ennek néhai Tóth István György (1956–2005) barátommal a szervezőtitkárai voltunk. Az esemény Kosáry Domokos és az akkor művelődési miniszteri posztot betöltő Köpeczi Béla (1921–2010) irányításával szerveződött. Ki kell emelnem még Leopold Auert, a Haus-, Hof- und Staatsarchiv volt igazgatóját, aki kezdettől fogva igen kedvesen és lelkesen támogatt. Vele is mindig igyekszem találkozni, ha Bécsben járok. Neki és több más osztrák kollégának mindmáig adósa vagyok a III. Károly neveltetésével foglalkozó, német nyelven írt kandidátusi értekezésem megjelentetésével. Az elmúlt évtizedekben Bécs mellett lehetőségem volt többek között Rómában, Nápolyban és Vaduzban levéltári kutatásokat végezni, valamint az újabb szakirodalmat megismerni. Most, azt hiszem – bár az ember ilyet félve mond ki –, immár minden szükséges anyag együtt van ahhoz, hogy ez a kötet végre elkészülhessen, szándékom szerint komparatív megközelítésben dolgozva fel a témát, vagyis összehasonlítva a spanyol és a francia uralkodók neveltetésének főbb jellemzőivel. Ez valamelyest összefügg a művészettörténet szakkal is, ahol annak idején hallgatóként sok olyan inspirációt kaptam, amely a szellemi szférára is ráirányította az érdeklődésemet. De bizonyára közrejátszik benne igényes itthoni történész-tanáraim – akik közül H. Balázs Éva mellett legalább Unger Mátyás (1921–1985) és Bak Borbála nevét hadd említsem meg – szeretetteljesen támogató felkészítését követő fiatalkori franciaországi tartózkodásom is, ahol a már említett tudósokat hallgathattam. Ők különbözőségük ellenére, a „régikola” növendékeiként, a manapság jellemzőnél átfogóbb általános műveltséggel rendelkeztek,

amely érdeklődésükben, szemléletükben és a múlt általuk közvetített képében egyaránt érvényesült.

Köszönöm a beszélgetést, és további eredményes munkát kívánok!

Az interjút készítette: Forgó András